

Tiina Borgman

Holokaustin arkeologiaa Unkarissa ja Hollannissa – eroja idän ja lännen tutkimustraditioissa

Tämä artikkeli on tiivistelmä maisterintutkielmastani ja se käsittelee Unkarin ja Hollannin holokaustin arkeologista tutkimustraditiota holokaustin uhrien keräys- ja säilytyspaikkojen näkökulmasta. Artikkelissa tarkastellaan, miten arkeologinen tutkimus on toteutunut valituissa kohdemaissa ja vertaillaan tehtyä tutkimusta keskenään.

Förintelsens arkeologi i Ungern och Nederländerna – skillnader i forskningstraditionerna mellan öst och väst

Den här artikeln är en sammanfattning av min magisteruppsats, och den behandlar den arkeologiska forskningstraditionen rörande Förintelsen i Ungern och i Holland, med utgångspunkt i platserna där förintelsens offer samlades in och förvarades. I artikeln diskuteras och jämförs hur arkeologisk forskning bedrivits i de utvalda länderna.

Johdanto

Vaikka holokaustista on tehty lukemattomia tutkimuksia eri näkökulmista aina muistitietotutkimuksen ja kirjallisuuden saralta holokaustikasvatukseen asti, on holokaustin arkeologiasta kirjoitettu vain vähän tutkimusta Suomesta käsin ja suomen kielellä. Konfliktiarkeologian alla on tutkittu Suomessa kyllä toista maailmansotaa (esim. Ranta 2020; Kangasmaa 2021; Väisänen et al. 2021) ja pimeää kulttuuri-perintöä (esim. Thomas et al. 2019). Tuorein konfliktiarkeologiaa ja toista maailmansotaa käsittelevä väitöskirja valmistui viime vuonna Jan Fastin kirjoittamana, ja siinä tutkittiin saksalaisten kauttakulkuleiriä Hangossa (Fast 2024). Holokaustin arkeologinen tutkimus on sen sijaan ollut Suomessa varsin vähäistä. Vain muutama suomalainen arkeologi, kuten esimerkiksi Heli Etu-Sihvola, on käsitellyt holokaustia arkeologi-

sen viitekehyksen avulla (ks. Etu-Sihvola 2019; Etu-Sihvola & Moilanen 2020). Myös arkeologi Oula Seitsonen on tutkinut saksalaisten vankileirejä ja holokaustisia kohteita Lapissa (Seitsonen & Herva 2011; Seitsonen 2018).

Epäeettisestä ja vähätellystä tieteenalasta osaksi konfliktiarkeologiaa

Holokaustin arkeologia syntyi toisen maailmansodan jälkeen yhdeksi työkaluksi, jonka avulla kerätä materiaalista todistusaineistoa kansallissosialisteja vastaan. Kyseinen tieteenala on tutkimushistoriansa aikana kohdannut erilaisia haasteita ja onnistumisia. Arkeologia otettiin holokaustikohteiden tutkimiseen mukaan varsin varhain, vuonna 1957, kun ensimmäinen arkeologisena inventointina pidetty kaivaushanke dokumentaatioineen käynnistyi Liettuassa (Freund 2019: 7). Ala kohtasi kuitenkin paljon soraääniä ja hiljaisuutta – tutkimushankkeet olivat hyvin niukasti rahoitettuja (Freund 2019: 9–10) ja tieteenalan mukaanpääsy holokaustisia kohteita tutkimaan oli hidasta, vaikka leirejä oli tutkittu muita menetelmiä käyttäen jo aiemmin ja paljon laajemmin (Colls 2012).

1980-luvulla tilanne kuitenkin muuttui hiukan parempaan, sillä esimerkiksi Saksassa, Puolassa ja Liettuassa haluttiin perustaa muistin paikkana toimiva museo holokaustisille kohteille (Freund 2019: 12), jolloin pelastuskaivauksia tulevilla museokohteilla pidettiin perusteltuna. Tämä tarkoitti hetkellisesti arkeologisten kaivausten lisääntymistä. Mainittavia ja merkittäviä arkeologisia tutkimuksia tehtiin Ukrainassa vuosina 1990 ja 1991 Sernikissä, Gnivanissa ja Ustinovkassa (Colls 2015: 31) sekä Puolassa 1980-luvun lopulla monilla holokaustisilla kohteilla kuten Treblinkassa, Sobibórisissa ja Chełmnossa (Colls & Branthwaite 2018; Etu-Sihvola 2019). Nämä joukkohautojen arkeologiset tutkimukset saivat osakseen rankkaa kritiikkiä – kaivauksia ei nähty eettisinä tai vainajia kunnioittavana (esim. Weiss 2003), joten lisääntyneet kaivaushankkeet eivät johtaneet tieteenalan aktivoitumiseen.

Voidaankin sanoa, että holokaustin arkeologia on tutkimushistoriansa aikana kohdannut moninaisia haasteita rahoitusongelmien, epäeettisyyden ja negatiivisen palauteryöpyyn muodossa. Lisäksi jois-

sain maissa myöskään poliittinen ilmapiiri ei ole ollut holokaustitutkimukselle suotuisa. Holokaustitutkimus on myös nojannut kirjallisten lähteiden analysointiin ja etnografisesti tallennetun muistitietoaineiston keruuseen ja tarkasteluun, eikä arkeologian ole katsottu tuovan lisäärväa tutkimuksen tekoon. Sanoisin myös, että itse leirien arvottaminen (Carr 2018) on vaikuttanut tutkimuksen teon niukkuuteen vähemmän tunnetuilla holokaustisilla kohteilla. Leirien arvottamisen lisäksi myös kärsimyksen arvottaminen on vaikuttanut siihen, ettei holokaustiarkeologisiin tutkimushankkeisiin ole myönnetty juurikaan rahoitusta eräissä Itä-Euroopan maissa. Näitä teemoja ja holokaustiarkeologiaan liittyviä erilaisia ongelmia ovat käsitelleet esim. Roberts (2010), Gilead et al. (2010), Colls (2012; 2015), Huhák & Szécsényi (2015), Bernbeck & Pollock (2018), Carr (2018), Freund (2019) ja Miklóssy (2021). Osittain näiden ongelmien takia on arkeologien mukaan ottaminen erilaisiin projekteihin ollut varsin vähäistä aina viime vuosiin asti.

2010-luvulla uusien arkeologisten menetelmien käyttöönotto on kuitenkin nostanut arkeologisten inventointien ja kaivaushankkeiden määrää niin työ- ja tuhoamisleireillä kuin muunlaisillakin holokaustisilla kohteilla. Mahdollisuus tehdä tutkimusta käyttäen apuna ei-kaajoavia menetelmiä kuten maatutkausta (esim. Burds et al. 2018; McClymont et al. 2022) on saanut holokaustiarkeologian pariin myös sellaisia ammattilaisia ja tutkijoita, jotka eivät halua rikkoa vainajien hautarauhaa. He ovat tarjonneet niin sanotusti uusia työkaluja erityisesti eettisiin kysymyksiin liittyen. Poikkitieteellisten menetelmien avulla voidaankin analysoida entistä tehokkaammin ihmisten elämää leirillä sekä luoda narratiivia leirin tapahtumista oli kyseessä sitten getto, työ- tai tuhoamisleiri (Gilead 2014; Carr 2018). Nykyään arkeologinen tutkimus on toteutettu yhteistyössä kulttuuriperintöinstituutioiden ja muiden holokaustin muistoa ylläpitävien tahojen kuten organisaatioiden, museoiden ja yliopistojen kanssa (Colls 2015: 41).

Esimerkkeinä 2010-luvulla tehdyistä holokaustiarkeologisista tutkimuksista voidaan mainita Ukrainassa tehdyt joukkohautojen paikannukset (Cherkaska et al. 2022), Norjassa paikannetut holokaustin uhrien keräys- ja säilytyspaikat (Jasinski 2013) sekä Farstadin dokumentointi kuvantamismenetelmiä apuna käyttäen (Stamnes 2012). Tuoreimpia holokaustiarkeologisia tutkimuksia ovat esimerkiksi Liettuaissa vuonna 2017 paikannettu juutalaisten joukkohauta (Burds et al. 2018) sekä Tše-

kissä Pavel Vařekan vuonna 2018 johtama tutkimushanke liittyen romanien joukkohautaan (Vařeka 2023). Myös Kansainvälinen holokaustin muistoa kunnioittava liitto (IHRA) julkaisi äskettäin julkilausuman (IHRA 2024) hankkeesta, jonka ideana olisi tutkia ja koota tietoa kansainvälisestä holokaustihistoriasta arkeologian avulla. Hankkeen tavoitteena olisi tarkastella Euroopassa sijainneiden holokaustikohteiden kuten vankileirien sekä juutalaisten ja muiden vainottujen ryhmien säilytyspaikkojen suhdetta kansainväliseen holokaustihistoriaan. Hanke pyrkii tekemään yhteistyötä yliopistojen ja organisaatioiden kanssa, ja se olisi mahdollisesti käynnistymässä myös Suomessa.

Vertailevan metodin ja kerätyn aineiston avulla tietoa kohteista ja ongelmista

Tein Helsingin yliopistolle arkeologian alan maisteritutkielman otsikolla *Magyar gettók & Westerbork van Nederland: Vertaileva tutkimus: Hollannin ja Unkarin holokaustin uhrien keräys- ja säilytyspaikkojen tutkimustraditio holokaustin arkeologian näkökulmasta* (Borgman 2024). Valitsin tutkimusmetodikseni vertailevan tutkimusotteen, sillä halusin haastaa holokaustiarkeologiassa joidenkin tutkijoiden parissa vallinneen teoreettisen viitekehyksen, jonka mukaan Itä-Euroopan holokaustiin liittyviä tutkimuskohteita voi olla vaikea tutkia kirjallisen tutkimusaineiston niukkuuden vuoksi (McClymont et al. 2022). Lisäksi törmäsin väitteeseen, ettei Itä-Euroopassa ole etsitty vastauksia tutkimuskysymyksiin kenttätutkimusten keinoin, etenkin entisillä gettoalueilla (Zohar 2021). McClymontin et al. sekä Zoharin väitteet heidän artikkeleissaan erottavat koko Itä- ja Länsi-Euroopan toisistaan. Pidin väitteitä hyvin mielenkiintoisina, sillä tiesin, että Itä-Euroopassa on maita, joissa holokaustisia kohteita ei ole tutkittu arkeologisesti, kuten Viro ja Kreikka, mutta myös maita, joissa arkeologista tutkimusta on tehty, kuten esimerkiksi Puola ja Latvia.

Halusin selvittää, voidaanko holokaustiarkeologiassa tosiaan viitata kokonaiseen, suureen, monia valtioita sisältävään maantieteelliseen alueeseen puhuttaessa tutkimuksen niukkuudesta ja tekemättä jättämisestä. Valitsin yhden, minulle ennestään holokaustiarkeologisesti tuntemattoman valtion sekä Itä- että Länsi-Euroopasta tarkoitukse-

nani lähteä tutkimaan, onko valitussa Länsi-Euroopan maassa – Hollannissa, tehty enemmän tutkimusta kuin Itä-Eurooppaan kuuluvassa Unkarissa. Kohteet valikoituivat vertailtaviksi paitsi sijaintinsa, myös holokaustikohteidensa vuoksi. Kummassakin maassa sijaitsi kahdenlaisia holokaustikohteita – työleirejä ja holokaustin uhrien säilytyspaikkoja. Halusin tässä tutkielmassa rajata tarkasteltaviksi kohteiksi juuri holokaustin uhrien säilytyspaikat, sillä niiden funktio oli molemmissa maissa samanlainen, ja tarkastella maissa olevia työleirejä vain pintapuolisesti. Pääasiassa juutalaisten ja muiden holokaustin uhrien säilytyspaikkojen (eng. transit camps) idea oli sanansa mukaisesti ”säilyttää” ja kerätä holokaustin uhrit erilleen muusta väestöstä ja ohjata heidät eteenpäin muualle Eurooppaan. Unkarissa tähän tarkoitukseen perustettiin satoja gettoja, Hollannissa getot korvasi suurelta osin Westerborkin suuri kokoamiskeskus.

Tarkoitukseni oli kirjoittaa tutkielmastani objektiivinen, kolmannen osapuolen tekemä tarkastelu ja selvittää Unkarin ja Hollannin säilytyspaikkojen luonnetta, historiallista käyttöä ja mahdollisia tehtyjä kenttätutkimuksia eli vertailla kohteita ja arkeologista tutkimustraditiota. Tavoitteenani oli tarkastella, kuuluuko Unkari siihen Itä-Eurooppaan, jossa ei ole juuri tehty arkeologista tutkimusta tai riittävää dokumentaatiota. Entä onko Hollannin arkeologinen tutkimustraditio vastaavasti pitkäjänteisempää ja monipuolisempaa kuin Unkarin? Lisäksi koska kandidaatintutkielmassani olin jo saanut tietoa holokaustiarkeologian kohtaamista monista ongelmista niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin, halusin tarkastella myös tutkielmaan valittujen säilytyspaikkojen kohtaamia ongelmia niin Unkarissa kuin Hollannissa. Olisivatko ongelmat samanlaisia vai erilaisia? Tästä syystä tutkielmani käsitteli myös jonkin verran kohdemaiden muistipolitiikkaa. Maisterintutkielmaani varten luetun tutkimuskirjallisuuden sekä muiden lähteiden tarkastelun myötä oli selvää, että Unkarissa säilytyspaikkoja eli gettoja sijaitsi englannin- ja unkarinkielisistä lähteistä riippuen 170 (Fritz 2015) –350 (László 2010: 74). Näihin gettoihin suljettiin yhteensä yli puoli miljoonaa juutalaista (László 2010; Fritz 2015; Braham & Kovács 2016). Hollannissa puolestaan sijaitsi neliökilometrin kokoinen Westerbork, jonne suljettiin noin satatuhatta juutalaista (Prenger 2021).

Toisen maailmansodan loputtua Unkari suljettiin Neuvostoliiton etupiiriin yhdessä muun Itä-Euroopan kanssa ja holokausti lakaistiin

poliittisista ohjelmista maton alle. Getot otettiin uusiokäyttöön ja holokaustin aktiivinen muistaminen jäi juutalaisyhteisön harteille.

Vaikka Hollanti ei joutunutkaan rautaesilipun toiselle puolelle, on Westerborkin ja gettojen arkeologinen tutkiminen aloitettu lähes samaan aikaan 2010-luvulla; Kecskemétin geton pelastuskaivaukset Unkarissa tehtiin vuonna 2015 (Hraskó 2018) ja Hollannissa Westerborkin kaksi kaivausta vuonna 2011 (Schute & Wijnen 2012; Schute 2013). Edes 1980-luvun museoiden perustamisbuumi holokaustikohteille ei synnyttänyt kummassakaan maassa kohteilla pelastuskaivauksia. Tästä voikin vetää päätelmän, ettei arkeologiseen holokaustin tutkimukseen vaikuttanut juurikaan neuvostoaika yleisellä makrotasolla. Kumpikaan maa ei ollut kiinnostunut holokaustin tutkimisesta arkeologisesti vuosikymmeniin toisen maailmansodan loputtua, vaikka sijaitsivatkin toinen idässä ja toinen lännessä.

Holokaustista kirjoittaminen ei ollut myöskään ongelmatonta kummassakaan maassa. Hollannissa holokaustista puhuminen ja aiheen laaja-alainen tutkiminen sekä selvittely aiheutti erilaisia kipupisteitä aiheen sensitiivisyyden takia, eikä ensimmäinen holokaustista kirjoitettu teos nimeltään *De oorlog die Hitler won* vuonna 1947 saanut juurikaan huomiota (De Haan 1998; 2008). Unkarissa holokaustista kirjoittaminen aloitettiin kolme vuotta aiemmin 1945, mutta sensuurin takia kirjat hyllytettiin hyvin nopeasti (László & Gellért 2017). Hollannin holokaustinen tutkimus keskittyi alkutaipaleellaan juutalaisten kokemuksiin, mutta yksilön kokemaa traumaa ei vielä tällöin juurikaan tunnustettu (De Haan 2008), kun taas Unkarin holokaustitutkimus rajoitui kadonneiden ihmisten jäljittämiseen ja kadonneiden nimeämiseen juutalaisyhteisön sisälta' käsin. Hollannin holokaustitutkimuksen voidaan nähdä alkavan kulkeutua kohti nykyaikaista suuntaustaan merkittävimpien teosten julkaisujen myötä 1950-luvulla, kun taas Unkarissa asiasta alettiin keskustella avoimemmin 1960-luvulla, jolloin myös aiheita käsittelevien kirjojen julkaisu sallittiin ensi kertaa (László & Gellért 2017). Voidaankin sanoa, että kylmän sodan aikana on nähty yhteiskunnallisesti huomattavasti tärkeämpänä kirjoittaa holokaustista, jäljittää kadonneita sekä keskittyä yksilön kokeman trauman ja häpeän tunteen käsittelyyn.

Unkarin vapauduttua Neuvostoliiton ikeestä alkoivat kuitenkin uudenlaiset ongelmat, jotka vaikuttavat Unkarin holokaustin arkeologi-

seen tutkimustraditioon tänä päivänäkin. Onnistuin kirjallisuutta tarkastelemalla kartoittamaan seuraavanlaisia tutkimuksellisia ongelmia: arkeologiaa pidetään pikemminkin historiallisen tutkimuksen alatie-teenä kuin osana antropologiaa, mistä syystä kohteille ei mennä varta vasten tekemään arkeologista tutkimusta (ks. Bartosiewicz et al. 2011). Lisäksi historiallisen löytöaineiston hävittäminen uudenlaisten ja ”arvokkaampien” löytöjen tieltä esimerkiksi tilanpuutteen takia hankaloittaa tutkimuksen tekoa. Niin kohteiden uusiokäyttö (Hraskó 2018) kuin poliittiset ideologiat ja suuntauksset sekä punaisen terrorin korostaminen tutkimuksen kentällä (Miklóssy 2021) ovat aiheuttaneet sen, ettei holokaustisiin arkeologisiin tutkimuksiin myönnetä sen tarvitsemaa rahoitusta.

Kuitenkin Westerborkin vähäinen tutkimushistoria on hyvin mielenkiintoinen arkeologinen kysymys, sillä kaivauksia on tehty lupaavan alun jälkeen vain yksi, vuonna 2014. Westerborkia pidettiin vuonna 2011 hyvin merkittävänä arkeologisena kohteena ja kohteella sovellettiin muun muassa kokeellista elämänkerrallista tutkimusta (Schute & Wijnen 2012: 5). Tarkoituksena oli kartoittaa valitun tilan käyttöhistoriaa. Kaivauksia oli tarkoitus jatkaa näiden tutkimuskysymysten osalta myös myöhemmin (Colls 2015: 37), mutta niin ei koskaan tapahtunut. Vuonna 2014 suoritettu arkeologinen tutkimushanke toteutettiin aivan eri tutkijoiden toimesta ja se keskittyi toisaalle, kasarmien numero 56 välittömään läheisyyteen, kun kohteella pidettiin pelastuskaivaukset noin 15 x 2,5 metrin suuruisella alueella ja arkeologit tarkastivat kaivinkoneen irrottaman maa-aineksen löytöjen varalta (Boon 2016).

Westerborkin tutkimushistoria yllätti minut. Arkeologisen tutkimuksen vähyydelle ei ole yhtä suoraviivaisia selityksiä kuin Unkarin tilanteelle, jossa tutkimuksen vaikeudet voidaan jäljittää hyvin tarkasti syy-seuraussuhteisiin. Onnistuin löytämään seuraavanlaisia ongelmakohtia liittyen Westerborkin tutkimukseen: leirin uusiokäyttö ja maakerrosten sekoittuminen (esim. Isaac & Çakmak 2012), Westerborkin saaman julkisuuden aiheuttama esineiden rosvoisuus (Colls 2015: 94–95) sekä viimeisimpänä se, että arkeologisen tutkimuksen ei nähdä tuovan tutkimuksellista lisäarvoa historialliseen narratiiviin. Kohteella suoritettu metallinpaljastinkokeilu vuonna 2018 ei johtanut arkeologisiin kaivauksiin.

Esinelöytöjen kohdalla tutkielmassa havaittiin, että toisen maailmansodan modernina pidetty esineistö on molempien maiden kokoelmissa hyvin sekoittunutta ja sen arvostus on ollut vähäistä. Unkarissa modernia toisen maailmansodan aikaista esineistöä ei tarkastella osana varsinaista arkeologista aineistoa, ja tilanpuutteen takia esineitä on jouduttu heittämään pois. Hollannissa holokaustiarkeologinen aineisto on otettu talteen vasta vuoden 2008 jälkeen (Schute et al. 2016), mikä tarkoittaa, että Westerborkin esineistö on tallennettu ja arkistoitu, mutta esineiden runsaan määrän takia on vuoden 2011 kaivausten esineluettelointi yhä kesken eikä löytöjä ole vielä kokonaan arkistoitu tai jälkitöitä viimeistelty neljäntoista vuoden jälkeenkään. Tämä keskeneräisyys on myös yksi argumentti, jonka perusteella uusia kaivauksia ei ole aloitettu aiempien töiden ollessa yhä kesken.

Työleirit ovat enemmän "in"?

Vaikka keskityin tutkielmassani pääasiassa holokaustin uhrien säilytyspaikkoihin, en voinut olla vilkaisematta Unkariin ja Hollantiin holokaustin takia perustettuja työleirejä ja niiden arkeologista tutkimushistoriaa. Tarkastelun myötä huomasin, että molempien maiden arkeologit olivat paljon kiinnostuneempia kohteista, joissa on löydetty vainajia (esim. Kőszegin työleirin kaivaukset vuonna 2008 [Susa et al. 2015]) tai joiden funktio oli monipuolisempi. Hollannissa Kamp Amersfoort oli herättänyt tutkijoiden mielenkiinnon jo vuonna 2010 eli vuotta aiemmin kuin Westerborkin. Kyseisellä kaivauskohteella tutkittiin muun muassa sotakalustoa kuten ilmatorjuntatykkejä ja kranaatin sirpaleita (Schute 2010).

Kerätyn tiedon avulla muodostetaan käsitys

Jos maiden holokaustiarkeologista tutkimustraditiota tarkastellaan laajemmassa Euroopan mittakaavassa, ei kummassakaan maassa ole tehty arkeologista tutkimustyötä yhtä järjestelmällisesti tai niin paljon kuin esimerkiksi Puolassa ja Saksassa. Yleensä Unkarissa getot ovat joutuneet erityisesti pääkaupunkiseudulla tarkastelun kohteeksi vain,

kun rakennukseen on tehty pelastuskaivauksia esimerkiksi ennen purkutöitä tai rakennuksen rakenteisiin kajoavia korjaustöitä. Myös Westerborkin arkeologinen tutkiminen aloitettiin pelastuskaivauksena.

Unkaria ei kuitenkaan voida laskea vähiten holokaustiarkeologiaa toteuttaneisiin maihin, koska maassa on tehty yksi säilytyspaikan kaivaus sekä yksi suurempi kaivaus liittyen työleirin läheltä löytyneisiin vainajiin. Hollantia puolestaan ei Westerborkin historiallisen merkityksen ja tunnistettavuutensa puolesta voida laskea niihin Länsi-Euroopan maihin, joissa on tehty arkeologista tutkimusta holokaustiin liittyen eniten, koska Westerborkin kokoon nähden kaivaukset ovat olleet varsin pieniä ja esimerkiksi työleiri Kamp Amersfoortia on tutkittu arkeologisesti vain kerran (Schute 2010). Kaiken kaikkiaan tutkielmastani voi päätellä, että säilytyspaikkojen arkeologinen tutkimus ja kiinnostus on ollut vähäistä verrattuna muunlaisiin keskitysleireihin kuten työ- ja tuhoamisleireihin. Saamani tutkimustulokset vahvistivat omaa hypoteesia, etten itse viittaisi Itä-Eurooppaan kokonaisuutena, sillä Unkari osoittautui maaksi, jossa holokaustia on tutkittu arkeologisesti. Myös Unkarista saatavilla oleva holokaustinen kirjallinen tutkimuskirjallisuus sekä -lähdeaineisto on erittäin kattavaa ja sitä voidaan hyödyntää myös arkeologisessa tutkimuksessa reilusti. Unkarin sanotaankin olevan kaikista parhaiten dokumentoitu maa, mitä tulee holokaustin talentamiseen (Braham 2013: xvii–xxi). Zoharin (2021) väite, ettei gettoalueilla ole etsitty vastauksia tutkimuskysymyksiin kenttätutkimusten keinoin pitää paikkansa Unkarin kohdalla, koska Kecskemétin geton pelastuskaivauksista on kirjoitettu vain yksi, niukahko raportti (Hraskó 2018). Myöskään Kecskemétin geton esineistöä ei ole kartoitettu laajasti eikä raportin luoman tiedon avulla ole yritetty vastata uusiin arkeologisiin holokaustia koskeviin tutkimuskysymyksiin. Mutta myöskään Westerborkin kaivaukset eivät ole synnyttäneet tutkijoiden kiinnostusta läheteä tutkimaan kohteita laajemmin tai jatkamaan jo aloitettuja tutkimuksia. Joten itse käyttäisin tässäkin tapauksessa erilaista viittaustapaa kuin ”Itä-Eurooppa” tai ”Länsi-Eurooppa”, koska valittujen maiden tarkastelun myötä voisin itse todeta, että näiden alueiden sisällä on monenlaista keskinäistä vaihtelua.

FM **Tiina Borgman** on Helsingin yliopistosta valmistunut arkeologi. Artikkelin on suoritus arkeologian maisterikurssiin nimeltä arkeologian popularisointi (KUMA-313). Itse maisterintutkielma, johon artikkeli pohjaa on valmistunut kesällä 2024.

Bibliografia

- Bartosiewicz, L., Mérai, D. & Csippán, P. 2011. Dig Up–Dig in: Practice and Theory in Hungarian Archaeology. L. Lozny (toim.) *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*: 273–337. New York: Springer. https://doi:10.1007/978-1-4419-8225-4_11
- Bernbeck, R. & Pollock, S. 2018. Quotidian and Transgressive Practices in Nazi Forced Labor Camps: The Role of Objects. *International Journal of Historical Archaeology* 22(1): 1–18. <https://doi:10.1007/s10761-017-0434-1>
- Boon, H. 2016. Archeologisch onderzoek barak 56 zuidzijde te Kamp Westerbork. Bureauonderzoek Sweco Archeologische Rapporten.
- Borgman, T. 2024. Magyar gettók & Westerbork van Nederland: Vertaileva tutkimus: Hollannin ja Unkarin holokaustin uhrien keräys- ja säilytyspaikkojen tutkimustraditio holokaustin arkeologian näkökulmasta. Pro gradu -tutkielma, Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Braham, R.L. 2013. Foreword. Zoltán, V., László, C. & Gábor, K. *The Holocaust in Hungary: Evolution of a Genocide*: xvii–xxi. Maryland: AltaMira Press.
- Braham, R.L. & Kovács, A. 2016. *The Holocaust in Hungary: Seventy Years Later*. New York: Central European University Press.
- Burds, L.T., Beck, J.D., Mataitis, R.J., Jol, H.M., Freund, R.A., McClymont, A.F. & Bauman, P. 2018. Holocaust Archaeology: Using Ground Penetrating Radar to Locate a Jewish Mass Grave in Kaunas, Lithuania. *17th International Conference on Ground Penetrating Radar (GPR)*: 1–4. Rapperswil, Switzerland. <https://doi:10.1109/ICGPR.2018.8441590>
- Carr, G. 2018. The Small Things of Life and Death: An Exploration of Value and Meaning in the Material Culture of Nazi Camps. *International Journal of Historical Archaeology* 22(3): 531–552. <https://doi:10.1007/s10761-017-0435-0>
- Cherkaska, D., Colls, C.S., & Colls, K. 2022. Archaeological approaches in investigations of Holocaust-related mass graves: A Ukrainian Perspective. *Ukraina Moderna* 35(1): 89–123.
- Colls, C.S. 2012. Holocaust archaeology: archaeological approaches to landscapes of Nazi genocide and persecution. *Journal of Conflict Archaeology* 7(2):70–104. <https://doi:10.1179/1574077312Z.0000000005>
- Colls, C.S. 2015. *Holocaust archaeologies: approaches and future directions*. London: Springer.
- Colls, C.S. & Branthwaite, M. 2018. “This is proof”? Forensic evidence and ambiguous material culture at Treblinka extermination camp. *International Journal of Historical Archaeology* 22(3): 430–453. <https://doi:10.1007/s10761-017-0432-3>

- De Haan, I. 1998. The Construction of a National Trauma. The Memory of the Persecution of the Jews in the Netherlands. *Netherlands Journal of Social Sciences* 34(2): 196–217.
- De Haan, I. 2008. Breuklijnen in de geschiedschrijving van de Jodenvervolgung. Een overzicht van het recente Nederlandse debat. *Low Countries Historical Review* 123(1): 31–70. <https://doi:10.18352/bmgn-lchr.6733>
- Etu-Sihvola, H. 2019. Holokaustin arkeologian lyhyt historia. *Kalmistopiiri*. <https://kalmistopiiri.fi/2019/10/22/holokaustin-arkeologian-lyhyt-historia/> (Luettu 23.9.2024)
- Etu-Sihvola, H. & Moilanen, U. 2020. Romanian historiaa ja arkeologiaa. *Kalmistopiiri*. <https://kalmistopiiri.fi/2020/04/08/romanien-historiaa-ja-arkeologiaa/> (Luettu 23.9.2024)
- Freund, R. A. 2019. *The Archaeology of the Holocaust: Vilna, Rhodes, and Escape Tunnels*. London: Rowman & Littlefield.
- Fritz, R. 2015 *Inside the Ghetto: Everyday Life in Hungarian Ghettos*. Bern: Universität Bern.
- Gilead, I. 2014. Archaeology of the Holocaust. *Témoigner. Entre histoire et mémoire. Revue pluridisciplinaire de la Fondation Auschwitz* 119. <<https://journals.openedition.org/temoigner/1486?lang=en#quotation>> (Luettu 20.9.2024)
- Gilead, I., Haimi, Y. & Mazurek, W. 2010. Excavating Nazi Extermination Centres. *Present Pasts* 1: 10–39. <https://doi:10.5334/pp.12>
- Hraskó, I. 2018. Az egykori kecskeméti gettó egyik helyszínén zajlik ásatás. *Bács-Kiskun Megyei Hírportál*. <https://www.baon.hu/helyi-kozelet/2018/12/az-egykori-kecskemeti-getto-egyik-helyszinen-zajlik-asatas#google_vignette> (Luettu 20.9.2023)
- Huhák, H. & Szécsényi, A. (toim.) 2015. *A Holokauszt Emlékközpont gyűjteményi katalógusa*. Budapest: HDKE.
- IHRA 2024. Holocaust sites under threat to benefit from new IHRA Charter for Safeguarding Sites. *International Holocaust Remembrance Alliance*. <<https://holocaustremembrance.com/news/ihra-charter-safeguarding-sites-launch>> (Luettu 23.8.2024)
- Isaac, K.R. & Çakmak, E. 2012. Understanding visitor's motivation at sites of death and disaster: the case of former transit camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism* 17(2): 164–179. <https://doi:10.80/13683500.2013.776021>
- Jasinski, M.E. 2013. Reinforced concrete, steel and slaves: Archaeological studies of prisoners of World War II in Norway – The case of Romsdal Peninsula. H. Mytum & G. Carr (toim.) *Prisoners of war: Archaeology, memory and heritage of 19th- and 20th-century mass internment*: 145–165. New York: Springer. https://doi:10.1007/978-1-4614-4166-3_9
- Kangasmaa, A. 2021. Juridinen näkökulma toisen maailmansodan sotavainajien etsintään ja arkeologiseen kaivamiseen Suomessa. *Kalmistopiiri*. <<https://kalmistopiiri.fi/2021/08/04/juridinen-nakokulma-toisen-maailmansodan-sotavainajien-etsintaan-ja-arkeologiseen-kaivamiseen-suomessa/>> (Luettu 12.5.2024)
- László, C. 2010. *Tettesek, Szemtanúk, Áldozatok a Vészkorszak Jász-Nagykun-Szolnok Megyében*. Váitöskirja. Szegedin yliopisto.
- László, C. & Gellért, A. 2017. Holocaust Research and Infrastructure in Hungary. *Studies on the Holocaust* 31(2): 146–154. <https://doi:10.1080/23256249.2017.1346750>

- McClymont, A. F., Bauman, P. D., Freund, R. A., Seligman, J., Jol, H. M., Reeder, P., Bensimon, K. & Vengalis, R. 2022. Preserving Holocaust history: Geophysical investigations at the Ponary (Paneriai) extermination site. *Society of Exploration Geophysicists* 87(1): WA15-WA25. <https://doi:10.1190/geo2021-0065.1>
- Miklóssy, K. 2021. Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 119(4): 432–444. <https://doi:https://doi.org/10.54331/haik.113157>
- Prenger, K. 2021. Camp Westerbork. Traces of War. *STIWOT (Stichting Informatie Wereldoorlog Twee)*. <<https://www.tracesofwar.com/articles/4439/Camp-Westerbork.htm>> (Luettu 12.4.2024)
- Ranta, T. 2020. Kun sota tulee iholle – Turistina Ilomantsin sotahistoriallisilla kohteilla. *Kalmistopiiri*. <<https://kalmistopiiri.fi/2020/08/18/kun-sota-tulee-iholle-turistina-ilomantsin-sotahistoriallisilla-kohteilla/#comments>> (Luettu 12.9.2024)
- Roberts, M. R. 2010. 'Footprints in the Concrete': A Study of the Chemin des Juifs (Jews' Road), Jewish Slave Labour Camps, and Related Sites, in the Nord-Pas-de-Calais, France. *The Historic Environment: Policy & Practice* 1(1): 70–102. <https://doi:10.1179/175675010X12662480109153>
- Schute, I. 2010. Archeologisch onderzoek naar de koepelkazematten G16 en G18 op de Grebbeberg. Gemeente Rhenen (RAAP-rapport 2127). Weesp: RAAP Archeologisch Adviesbureau.
- Schute, I. 2013. De vuilstort van Kamp Westerbork. Gemeente Aa en Hunze. Een archeologisch onderzoek. *The Westerbork Archaeological Research Project Volume 2 (RAAP-rapport 2575)*. Weesp: RAAP Archeologisch Adviesbureau.
- Schute, I. & Wijnen, J. 2012. De villa van Kamp Westerbork. Hooghalen, gemeente Midden-Drenthe. Een archeologisch en bouwbiografisch onderzoek. *The Westerbork Archaeological Research Project Volume 1 (RAAP-Rapport 2550)*. Weesp: RAAP Archeologisch Adviesbureau.
- Schute, I., Wijnen J. & Kok, R. 2016. Conflict Archaeology in the Netherlands: The Role of Communities in an Emerging Archaeological Discipline. *Journal of Community Archaeology & Heritage* 3(1): 22–39. <https://doi:10.1080/20518196.2015.1123889>
- Seitsonen, O. 2018. *Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. Väitöskirja, Arkeologia, Oulun yliopisto.
- Seitsonen, O. & Herva, V.-P. 2011. Forgotten in the Wilderness: WWII PoW Camps in Finnish Lapland. A. Myers & G. Moshenska (toim.) *Archaeologies of Internment*: 171–190. New York: Springer. https://doi:10.1007/978-1-4419-9666-4_10
- Stamnes, A. 2012. *Geophysical survey at the Second World War Prison Camp at Falstad, Ekne in Levanger Municipality*. Norwegian University of Science and Technology, Section for Archaeology and Cultural History, NTNU Museum of Archaeology and Natural History. https://www.academia.edu/10156438/Geophysical_Survey_at_the_Second_World_War_Prison_Camp_at_Falstad,_Ekne_in_Levanger_Municipality_Norway (Luettu 9.2.2025)
- Susa, É., Éry, K., Kovács, L., Szőke, M. & Molnos, M. 2015. Forensic archeology and anthropology in Hungary: current trends and future perspectives. W.J.M. Groen, N. Márquez-Grant & R.C. Janaway (toim.) *Forensic Archaeology: A Global Perspective*: 83–90. Oxford: Wiley Blackwell. <https://doi:10.1002/9781118745977.ch11>

- Thomas, S.E., Herva, V.-P., Seitsonen, O., Koskinen-Koivisto, E. 2019. Dark Heritage. C. Smith (toim.) *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1_3197-1
- Vařeka, P. 2023. Archaeology of Zigeunerlager Results of the 2018–2019 investigation at the Roma detention camp in Lety. *Heritage Memory and Conflict*. Z. Dziuban & R. van der Laarse (toim.) *Accessing Campscapes: Critical Approaches and Inclusive Strategies for European Conflicted Pasts*. *Heritage, Memory and Conflict* 3: 31–38. <https://doi.org/10.3897/hmc.3.84017>
- Väisänen, T., Härmä, S.-V. & Fagerholm, F. 2021. Varjojen aika: Esittelyssä” konfliktiarkeologinen lukiolaiskaivaus Porin metsässä.’*Muinaistutkija* 1/2021: 2–11.
- Weiss, A. 2003. A monumental failure at Belzec. *Forward*, 11.4.2003. <<https://forward.com/opinion/8594/a-monumental-failure-at-belzec/>> (Luettu 12.5.2024)
- Fast, J. 2024. *Deutsches Lager Hanko 1942–1944. The Modern Conflict Archaeology and History of a German Second World War Transition Camp in Hanko, South Finland*. Väitöskirja, Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Zohar, E. 2021. The Jewish resistance and their use of the subterranean dimension in the Będzin and Sosnowiec ghettos. *Holocaust Studies* 29(1): 66–115. <https://doi.org/10.1080/17504902.2021.1992914>